İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ DERGİSİ
INONU UNIVERSITY LAW REVIEW
ISSN: 2146-1082 e-ISSN: 2667-5714 İnÜHFD - InULR

MÜFTÜLERİN EVLENDİRME MEMURLARI ARASINA KATILMASI HAKKINDA GÜNCEL HUKUKÎ GELİŞMELER VE ÖNERİLER*

RECENT LEGAL DEVELOPMENTS AND SUGGESTIONS ON THE PARTICIPATION OF MUFTIS AMONG THE REGISTRARS

Özlem TÜZÜNER**

https://doi.org/10.21492/inuhfd.578277

Makale Bilgi

Gönderilme: 15/06/2019
Kabul: 03/12/2019

Anahtar Kelimeler

Müftülerin Evlendirme Memurları Arasına Katılması, Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge, Anayasa'nın 174'üncü Maddesinin 4'üncü Bendi, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü Maddesinin 2'inci Fıkrası, Normlar Hiyerarşisi, Kayıtlı Bina, İnanç Özgürlüğü

Özet

Kadının evlilik hukuku kaynaklı yasal haklarına kavuşması, ancak nişanlanma veya evlenme sözleşmelerinden geçer. Türkiye'de, İslâm Aile Hukuku'nun sosyal yaşamda tezahürü doğaldır. Bu tezahürde, bilinçsiz tatbik, kadının mağduriyetine sebep olmuştur. Sırf dinî nikâh huzurunda eşiyle birlikte yaşamış kadın, evlenme kaynaklı haklarından mahrum kalmıştır. İşte müftülerin evlendirme memurları arasına katılması bu mahrumiyeti azaltabilir. Müftülerin evlendirme memurları arasına katılması hedefiyle, Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Evlendirme Yönetmeliği'nde değişiklikler gerçekleşmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge yayımlamıştır. Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası, evlenmenin dinî töreninin ancak resmî nikâhtan sonra yapılabileceğini düzenler. Bu madde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın hiyerarşik koruması altındadır. Müftülerce yönetilen nikâh merasiminin dinî değer taşımadığı söylenemez. Anılan genelge merkezinde müftü huzur ve yönetiminde gerçekleşen nikâh, hiç şüphesiz evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin eş zamanlı birleşmesi anlamına gelir. Bu birleşme, normlar hiyerarşisini, özellikle Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendini ve Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasını ihlâl eder. İlgili genelgeye göre nikâh merasimi, doğal olarak, İslâm'ın gerektirdiği hadis ve dualar marifetiyle başlayıp sonlanır. Genelge'nin bazı ekleri, önce Arapça, sonra Türkçe dilindedir. Anayasa Mahkemesi, müftülerin evlendirme memurları arasına katılması hakkındaki iptal istemini oybirliğiyle reddetmiştir. Oysa iki ihtimalden biri seçilebilirdi: Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendi korumasındaki Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına müdahale edilebilirdi veya ilgili genelgede evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin kronolojik ayrışması ile öncelik sonralık sıralamasına özen gösterilebilirdi. İngiliz Aile Hukuku'nda, mabetlerin yöneticileri, uygun mekânları, resmî sayılan dinî nikâh kıyılması için, bina olarak kayıt ettirebilir. İngiltere'de, dinî nikâhın resmileşmesinde, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâmiyet ayırımı gözetilmeksizin, kayıtlı evlilik, kayıtlı bina ve evlendirmeye yetkili kişi terimleri ön plandadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla İslâm'ın Sünnî boyutu layıkıyla tatmin edilmiştir. Eşitlik ve inanç özgürlüğü izdüşümünde, Türk Aile Hukuku, resmî kabul edilen dinî nikâh merasimi çemberini genişletirken, uygun şartlar oluştukça, diğer dinler yanı sıra, İslâm'ın Alevî ve Şia boyutlarını da dikkate alabilir.

* *Bu çalışma, 2. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu'nda, Ankara'da, 8 Mart 2019 tarihinde sunulmuş bildiri özeti çerçevesinde, yayımlanmamış ve yayınlanmamış tam metnin, gerek değiştirilerek, gerek genişletilerek, araştırma makalesi formuna ulaştırılmış hâlidir.*

** *Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku ABD.*
ozlemtuzuner@gmail.com ORCID *https://orcid.org/0000-0002-5575-3400*

Article Info

Received: 15/06/2019
Accepted: 03/12/2019

Keywords

Participation of Muftis Among The Registrars, Circular on The Official Marriage Authority, Fourth Paragraph of Article 174 of The Constitution, Second Paragraph of Article 143 of The Turkish Civil Code, Hierarchy of Norms, Registered Building, Freedom of Belief.

Abstract

Women can obtain legal rights based on marriage law only through official engagement or marriage contract. Extramarital union, only by having religious ceremony of marriage, causes the deprivation of family law rights. Including muftis among the registrars may reduce this deprivation. For the participation of muftis among the registrars, amendments were made in the Law on Civil Registration Services and the Marriage Regulation. The Presidency of Religious Affairs published the Circular on the Official Marriage Authority. The marriage carried out by the Mufti according to the mentioned circular refers to the simultaneous unification of the religious and official ceremonies. The mentioned simultaneous unification violates the hierarchy of norms, especially the fourth paragraph of article 174 of the Constitution and the second paragraph of article 143 of the Turkish Civil Code. According to the relevant circular, marriage ceremony begins and ends with the hadith and prayers required by Islam. The annexes of the Circular are written first in Arabic and then in Turkish. The Constitutional Court, unanimously, rejected the annulment request for the participation of muftis among the registrars. However, in the relevant circular, attention could be paid to the priority sequencing and chronological divergence of the religious and official ceremonies of marriage. In the United Kingdom, in the formalization of religious marriage, the terms of registered marriage, registered building and the authorized person are in the foreground, regardless of Christianity, Judaism or Islam distinction. In Republic of Turkey, The Sunni dimension of Islam has been deservedly satisfied with the participation of muftis among the registrars. In the project of the secularism and the freedom of belief, as Turkish family law expands the circle of officially recognized marriage ceremonies, when the appropriate conditions arise, not only other religions, but also the Alevi and Shia dimension of Islam can be taken into account.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

I. GİRİŞ

Müftülerin evlendirme memurları arasına katılması 2017 yılı sonunda gerçekleşen en önemli yasal gelişmedir. Bu yasal gelişme, kadın ve çocuğun korunması noktasında, isabetli adım telakki edilebilir. Sırf dinî nikâh huzurunda eşiyle birlikte yaşamış kadının evlenme kaynaklı haklarından mahrum kalması, Türk Aile Hukuku'nun maruf problemlerinden biridir. Öyle ki mülga Türk Kanunu Medenisi[1] döneminde, kanun koyucu, sırf bu mahrumiyeti azaltmak adına, dinî nikâhlı olsun olmasın, kanunen evliliğe uygun fiilî birlikteliklerden çocuk meydana geldiğinde, bu birlikteliğin resmî evlilik olarak kaydedilmesini ve çocuğun ise evlilik içi doğmuş sayılmasını sağlamıştı. Kısacası, 1981 ve 1991 yıllarında beşer yıl sureli yürürlüğe konulan "Bir Evlenme Akdine Dayanmayan Birleşmelerden Doğan Çocukların Neseplerinin Düzeltilmesine ve Bu Birleşmelerin Evlilik Olarak Tescillerine İlişkin Kanun" isimli iki özel kanunla, idarî yolla evliliklerin kayıt edilmesi suretiyle çocukların nesepleri düzeltilmişti[2]. Esasen müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla, bu defa baştan müdahale edilerek, söz konusu mahrumiyetin kaynaktan giderilmesi veya azaltılması hedeflenmiş olabilir.

Müftü, hem çözüm misyonuyla fetva verir, hem de günlük ihtilafların hâlline odaklanarak özel meselelerde danışmanlık sunar[3]. Müftülükler, aile ve dinî rehberlik bürolarıyla, evlilik içinde yaşanan sorunların tatlıya bağlanması yönünde danışmanlık hizmeti zaten sunuyordu[4]. 2017 yılı sonunda gerçekleşen yasal gelişmeyle artık, evlenme akdinin kuruluşunda, daha doğrusu varlık kazanmasında da söz sahibi oldular.

Müftülere bahşedilen evlendirme yetkisi, öncelikle normlar hiyerarşisinin millî zirvesini işgal eden Türkiye Cumhuriyeti Anayasası[5] çerçevesinde değerlendirilmelidir. Gerek genel kanun mertebesinde Türk Medenî Kanunu[6], gerek Türk Medenî Kanunu'na nazaran özel hüküm statüsünü işgal eden Nüfus Hizmetleri Kanunu[7] ile Evlendirme Yönetmeliği'ni[8] ilgilendirmektedir. Mezkûr hukukî değişikliği sağlayan süreç, aşağıda ilk başlık altında özetlenecektir. Söz konusu hukukî değişikliğin tanıtılması yanı sıra uygulamada yer edinmesi adına Diyanet İşleri Başkanlığı içinde çeşitli eğitimler, ilânlar ve idarî düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'nde ikame ettiği iptal davası sonuçlanmıştır. İşte bu güncel gelişmeler, ikinci bölümde aktarılacaktır. Üçüncü bölümde, müftülük statüsünün hitap ettiği İslâm inancının doğal olarak baskınlaşan cephesine işaret edilecektir[9]. Nikâh merasimi konusunda, İslâm dininin Sünnî boyutu özel olarak seçilip layıkıyla tatmin edilmekle, diğer inanç ve din mensubu kişilerin inanç ve dinlerine uygun resmî nikâh konusundaki ihtiyaçlarının zamanla giderilebileceği düşüncesi açıklanacaktır.

İnanç özgürlüğü perspektifinde değerlendirmelerde bulunulurken, Birleşik Krallık Aile Hukuku'ndan feyz alınacaktır. İngiliz Aile Hukuku'yla mukayese yapılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin evlenme akdi hususundaki milletlerarası taahhüdü de hesaba katılarak, yakın geleceğe hitap eden önerilerde bulunulacaktır.

İşbu çalışmada ulaşılan neticeler vurgulanarak, mutad akademik bütünsellik, sonuç bölümünde tamamlanacaktır. Nihayet, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla Türk Aile Hukuku'nda gerçekleşen özgün ilerlemenin, anayasal inanç ve din özgürlüğünü çok boyutlu temin edecek yelpazede genişletilmesi temennisi yinelenecektir.

---

[1]RG: 4.4.1926, 339; Mülga 743 Sayılı Kanun.
[2]RG: 22.9.1981, 17466; Mülga 2526 Sayılı Kanun. RG: 16.5.1991, 20873; Mülga 3716 Sayılı Kanun.
[3]SÜTCÜ, Mehmet Sait: "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", Tarih Okulu Dergisi, Aralık 2017, 10(32), s.461, 462, http://dx.doi.org/10.14225/Joh1167 (ET. 2.4.2019).
[4]AYBEY, Salih: "Müftülüklere Gelen Evlilikle İlgili Sorunların Çözümünde Dinî Danışmanlığın Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, 9(44), s.1327-1329.
[5]RG: 9.11.1982, 17863; 2709 Sayılı Kanun.
[6]RG: 8.12.2001, 24607; 4721 Sayılı Kanun.
[7]RG: 29.4.2006, 26153; 5490 Sayılı Kanun. Mevzuat Bilgi Sistemi: "5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (Değişiklik İşlenmiş Hâli)", http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5490.pdf (ET. 9.3.2019).
[8]RG: 7.11.1985, 18921; 85/9747 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. Mevzuat Bilgi Sistemi: "Evlendirme Yönetmeliği (Değişiklik İşlenmiş Hâli)", http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.859747.pdf (ET. 9.3.2019).
[9]SARIKAYA, Saffet Mehmet: "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Mezhebî Tutum ve Eğilimler", İslâmî Araştırmalar Dergisi (*Journal of Islamic Research*), 2018, 29(2), s.271, 272, 284, 285. Ayrıca bkz. KUTLU, Sönmez: "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslâm İçi Dinî Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", Dinî Araştırmalar Dergisi (*Journal of Religious Studies*), 2009 (Ocak-Nisan), 12(33), s.107-127.

II. MÜFTÜLERİN EVLENDİRME MEMURLARI ARASINA KATILMASINI SAĞLAYAN YASAL SÜREÇ

Müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasını sağlayan yasal süreç, yakın tarihli bir monografide ayrıntılı aktarılmakta ve eleştirilmektedir. Müftülerin evlendirme memurları arasına katılması konusundaki güncel gelişmelere geçmeden önce, anılan monografiden esinlenerek, evlendirme memurlarını müftülerle genişleten hukukî proses özetlenebilir[10].

Türk Medenî Kanunu, 134'üncü maddesinin 2'inci fıkrasında, evlendirme memurlarını, "*belediye bulunan yerlerde belediye başkanı veya bu işle görevlendireceği memur, köylerde muhtar*" şeklinde tanımlar. Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 22'inci maddesinin 2'inci fıkrası da, buna paralel düzenlemeyi haizdi. 7039 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun[11] bu paralelliği bozdu. 7039 Sayılı Kanun, 6'ıncı maddesinde, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasını sağlayan şu kısa cümleye yer vermektedir: "*5490 Sayılı Kanun'un 22'inci maddesinin 2'inci fıkrasına "dış temsilciliklere" ibaresinden sonra gelmek üzere ", il ve ilçe müftülüklerine" ibaresi eklenmiştir*". Böylece, Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 22'inci maddesinin 2'inci fıkrasının 2'inci cümlesi şu şekli aldı: "*Bakanlık, il nüfus ve vatandaşlık müdürlüklerine, nüfus müdürlüklerine ve dış temsilciliklere, il ve ilçe müftülüklerine evlendirme memurluğu yetkisi ve görevi verebilir*".

Nüfus Hizmetleri Kanunu akabinde, Evlendirme Yönetmeliği değiştirildi. Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik[12], ilk üç maddesinde, Evlendirme Yönetmeliği'nin 7, 8 ve 9'uncu maddelerine ekler getirmektedir. Bu ekler, madde numarasına göre şöyle sıralanabilir:

"*Bakanlık; ... il ve ilçe müftülüklerine evlendirme görev ve yetkisi verebilir*"; "*İl ve ilçe müftülüklerinde evlendirme memurluğu yetkisi verilecek personel Bakanlıkça belirlenir*"; "*Bu Yönetmelik hükümlerine göre kendilerine evlendirme memurluğu yetkisi verilen görevlilerin bu yetkileri; ... müftülük görevlileri için il, ilçe, belediye ve köy hudutları ile sınırlıdır*".

Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in 6'ıncı maddesi, Evlendirme Yönetmeliği'nin 36'ıncı maddesine, "*İl ve ilçe müftülükleri ile belediyeler ise kendilerine ait evlendirme kütük defterlerini kendi arşivlerinde saklarlar*" fıkrasını eklemiştir.

Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in 9'uncu maddesiyle, Evlendirme Yönetmeliği'nin 56'ıncı maddesinde de değişikliğe gidilmiştir. Buna göre, evli olmasına rağmen yeniden evlenen veya muhatabının evli olduğunu bile bile onunla evlenen kişiler hakkında, Türk Ceza Kanunu'nun 230'uncu maddesi uyarınca işlem yapılmak üzere Cumhuriyet Savcılığı'na suçu ihbar yükümlülüğü bâkidir. Buna karşılık, Evlendirme Yönetmeliği'nin 56'ıncı maddesinin,

"*evlenme akdinin kanuna göre yapılmış olduğunu gösteren kâğıdı görmeden evlenme için dinî merasim yapanlar ile aralarında evlenme akdi olmaksızın evlenmenin dinî merasimini yaptıran erkek ve kadınlar ve muttali oldukları hususu yetkili mercilere bildirmekte ihmâl gösterenler hakkında 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 237'inci maddesine göre işlem yapılmak üzere durum belgelerle cumhuriyet savcılıklarına intikal ettirilir*" kısmı artık mülgadır.

Evlendirme Yönetmeliği'nin 56'ıncı maddesinin son anılan kısmının yürürlükten kaldırılmasının sebebi, evlenmenin resmî töreninden önce dinî töreninin yapılmasının suç olmaktan çıkmasıdır. Şöyle ki, mülga Türk Ceza Kanunu'nun[13] 237'inci maddesine denk düşen yürürlükteki Türk Ceza Kanunu'nun[14] 230'uncu maddesinin 5 ve 6'ıncı fıkraları Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir[15].

İçişleri Bakanlığı'nın 30.11.2017 tarihli ve 132911 sayılı oluru, evlendirme memurluğu

[10]TÜZÜNER, Özlem: Müftülerin Evlendirme Memurları Arasına Katılması, Aristo, 1. Baskı, İstanbul 2018, s.9-12.
[11]RG: 3.11.2017, 30229; 7039 Sayılı Kanun. Mevzuat Bilgi Sistemi: "7039 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171103-16.htm (ET. 9.3.2019).
[12]2017/11079 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. Mevzuat Bilgi Sistemi: "Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-4.htm (ET. 9.3.2019).
[13]RG: 13.3.1926, 320; 765 Sayılı Kanun.
[14]RG: 12.10.2004, 25611; 5237 Sayılı Kanun.
[15]AYM., E. 2014/36, K. 2015/51, T.27.5.2015 (RG: 10.6.2015, 29382), http://www.kararlarycni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c03385cc-d1d6-49fd-8393-1382ebd7445f?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (ET. 9.3.2019).

yetkisinin il ve ilçe müftülerine tanındığı hususunu yinelemektedir. İçişleri Bakanlığı'nın anılan oluru üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı, il ve ilçe müftülerine hitaben Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında 2018/1 Sayılı Genelge[16] yayımlamıştır. İçişleri Bakanlığı'nın 30.11.2017 tarihli ve 132911 sayılı oluruna internet üzerinden ulaşılamamaktadır. Böyle bir olurun varlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili genelgesinin başlangıcından anlaşılır.

2018/1 Sayılı Genelge, Türk Medenî Kanunu'nun belirlediği evlenme engellerini tekrar ettiği gibi, müftülerin nikâh merasimini nasıl icra edeceği sorusunu, gerek maddeleriyle, gerek ekleriyle, ayrıntılı cevaplayıp müftülere hitaben tek tipleştirir.

III. GÜNCEL GELİŞMELER ve ELEŞTİRİLER

Türkiye Cumhuriyeti'nde, resmî nikâhla yetinmeyip dinî nikâhı ayrıca tatbik ettiren evli çiftlerin bulunduğu malumdur. Dinî nikâha, halk arasındaki adıyla imam nikâhına, tamamlayıcı olarak meyleden kesimde, tek başına resmî nikâhı, psikolojik olarak kâfi görmeyenler bulunur[17]. Evlenmenin dinî törenine tamamlayıcı olarak ihtiyaç duyan kesim, yalnız Sünnî Müslümanlardan ibaret değildir. Evlenmenin dinî törenine tamamlayıcı olarak gereksinim duyanlar arasına, Sünnî Müslümanlara ek olarak, Sünnî olmayan Müslümanlar, Hristiyan ve Yahudiler de eklenebilir. Hiç şüphesiz, Diyanet İşleri Başkanlığı dâhilinde müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla, kural olarak, olayların büyük çoğunluğunda, ihtiyaçlı kesimin Sünnî çoğunluğu ödüllendirilmiştir[18].

Türkiye Cumhuriyeti'nde, evlenmenin dinî törenine tamamlayıcı olarak ihtiyaç duyanlar kesiminin çoğunluğunu, pek tabii ki Sünnî Müslümanlar oluşturur. Ne var ki, çoğunluğun öncelikli değil de yegâne hedef kitle kabul edilmesi, kısacası sadece çoğunluğun ihtiyacının tatmin edilmesiyle yetinilmesi, bu konuda daha geniş yelpaze hedeflenmemesi eleştirilebilir. Bu bakış açısında, aşağıda, ilk olarak, Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge akabinde meydana gelen güncel gelişmelere, özellikle 6.12.2018 tarihli Anayasa Mahkemesi içtihadına[19] yer verilecektir. Ardından, söz konusu Anayasa Mahkemesi içtihadı, medenî hukukun temel ilke ve kuralları ışığında tenkit edilecektir.

A. 2018/1 Sayılı Genelge Akabinde Meydana Gelen Gelişmeler, Özellikle Anayasa Mahkemesi'nin İptal Talebini Reddetmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı, Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge'yi yayımladıktan sonra, söz konusu hukukî değişikliğin tanıtılması yanı sıra uygulamada yer edinmesi adına, kurum içinde çeşitli eğitimler ve idarî düzenlemeler gerçekleştirdiği gibi, vatandaşlara hitap eden ilânlar verme yoluna da gitmiştir. Öncelikle, defter ve cüzdanların basılıp hazırlanması, il ve ilçe müftülerine teslim edilmesi tamamlandı. Ardından, il ve ilçe müftülerinin bu konuda ayrıntılı bilgilendirilmesi ve eğitilmesi sağlandı[20]. Daha sonra, il ve ilçe müftülükleri, *web* sitelerinde, evlendirme işlemini icra ettiklerini dile getiren, ayrıca gerekli belgeleri sayan ve

---

[16]Diyanet İşleri Başkanlığı: "Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan 2018/1 (69097877-204-E.13744) Sayılı ve 1.2.2018 Tarihli Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge", https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/NİKAH%20GENELGESİ.pdf (ET. 9.3.2019).

[17]LİV, Cemil: "Günümüzde İmam Nikâhına Yönelişlerin Gerekçeleri ve Resmî Nikâh İle İmam Nikâhının Fıkhî Açıdan Karşılaştırılması", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, 1(2), s.165, 166.

[18]Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ağırlıklı olarak Hanefî eğilimli olduğu yönünde ayrıntılı araştırma için bkz. SARIKAYA, s.270, 271, 284, 285. Ayrıca bkz. "*Yapılan araştırmalar, vatandaşlar nazarında bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'de İslâm mensuplarına eşit ve tatmin edici hizmet sunamadığını ve şu anda yasal sorunlar dolayısıyla kuruluşunda hedeflenen gerçek işlevini yerine getiremediğini göstermektedir*" (KUTLU, s.126).

[19]AYM., E.2017/180, K.2018/109, T.6.12.2018 (RG: 23.1.2019, S.30664), http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/594d6ee8-d368-4bfe-b19f-2832f2c979cb?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (ET. 15.3.2019).

[20]Örnek olarak bkz. İstanbul Müftülüğü: "İstanbul Müftülüğü Personeline Nikâh İşlemleri Eğitimi", https://istanbul.diyanet.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=998 (HYT. 8.5.2018; ET. 9.3.2019). Aydın Valiliği: "Müftülük Personeli Evlendirme Memurluğu Eğitimi", http://www.kosk.gov.tr/muftuluk-personeli-evlendirme-memurlugu-egitimi-04-08-aralik (HYT. 12.12.2017; ET. 9.3.2019). Rize Valiliği: "İl Müftülük Personeli Evlendirme Yönetmeliği Eğitimi", http://www.rizenufus.gov.tr/Haber/Il-Muftuluk-Personeli-Evlendirme-Yonetmeligi-Egitimi-87.html (HYT. 6.12.2017; ET. 9.3.2019). Milliyet: "Evlenme Kütük Defteri Müftüye Teslim Edildi", http://www.milliyet.com.tr/evlenme-kutuk-defteri-muftuye-teslim-adiyaman-yerelhaber-2451540/ (HYT. 7.12.2017; ET. 9.3.2019).

ücretleri sıralayan ilânlar vermiştir[21]. Söz konusu yasal gelişme, Türk doktrinini de harekete geçirmiştir. İlk yayımlanan makaleye göre, evlendirme memurları arasına müftünün katılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda[22] ifadesini bulan inkılap kanunlarına aykırıdır. Laiklik ilkesinin en önemli timsali olan Türk Medenî Kanunu'nu değiştiremeyenler, Nüfus Hizmetleri Kanunu'na ekleme yaparak laik medenî hukuk sistemini bozmaya çalışmaktadır[23].

Türkiye Barolar Birliği de, mevzu bahis kanun ve yönetmelik değişikliğini Anayasa'nın özüne aykırı bulmuştur[24]. Böylece, müftülere evlendirme yetkisi bahşedilmesine karşı ilk tepkiler, mezkûr değişikliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerine; ayrıca, Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendi korumasındaki Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına aykırı bulmak merkezindedir[25].

İlk yayımlanan monografide ise, müftülerin evlendirme memurları arasına katılması, Türkiye'ye özgü yasal gelişme olarak yerinde bulunurken, kanun yapma tekniğine, normlar hiyerarşisine ve *ratio legis*'e özenilmemesi bakımından eleştirilmiştir[26].

Kutuplaştırmaya yönelik söylemlerin kınanmasıyla birlikte, "*Resmî nikâh Kanunî Süleyman zamanından beri hissedilen hukukî bir ihtiyaçtır*" ve "*Medenî Kanun geçerlidir*" savlarıyla müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasını onaylayan başka görüş anılabilir[27].

Müftülere evlendirme yetkisi tanınmasını isabetli bulan diğer görüş, İslâm Aile Hukuku açısından karşılaşılacak sorunları ortaya koymaktadır. Özellikle, Türk Medenî Kanunu'nda ve dolayısıyla müftü tarafından varlık kazandırılan nikâhta da, kadın ve erkek şahitler arası eşitliğin, mehir bulunmamasının, süt akrabalığının evlenme engeli sayılmamasının; buna karşılık, evlât edinmenin evlenme manileri arasında yer almasının, İslâm Aile Hukuku açısından sebep olabileceği problemlere dikkat çekilmektedir[28].

Aile hukuku ders kitapları tetkik edildiğinde, biri hariç tüm eserlerin 2018 baskılarında, müftülerin evlendirme memurları arasına katıldığı hususundan bahsedilmemiştir. 2019 baskılarına gelindiğinde, artık il ve ilçe müftülerinin evlendirme memuru kılındığı aktarılırken, herhangi yorumda bulunulmamaktadır[29]. Aile hukuku ders kitaplarının biri hariç 2018 baskılarının tamamında işbu konuya değinilmeyip 2019 baskılarında yer verilmesi şeklinde gözlemlenen bir yıllık tehirin bilinçli olduğu düşünülmektedir. Doğal olarak, Anayasa Mahkemesi içtihadının beklendiği; 6.12.2018 tarihli Anayasa Mahkemesi içtihadıyla oluşan hukukî netlik üzerine, ders kitaplarına, aydınlatıcı bilgilerin derç edildiği tahmin edilir. Her hâlde, eşcinsel birlikteliklerden anonim soybağı uygulamalarına pek çok hayatî meseleye dokunan aile hukuku ders kitaplarında, bu konunun yorumsuz bırakılması, akademik çekingenlikten ziyade, yer darlığında kaynağını bulabilir.

---

[21]Örnek olarak bkz. Fatih Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://istanbul.diyanet.gov.tr/fatih/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=754&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 12.4.2018; ET. 13.3.2019). Bakırköy Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://istanbul.diyanet.gov.tr/bakirkoy/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=236&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 16.7.2018; ET. 13.3.2019). Kastamonu Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://kastamonu.diyanet.gov.tr/catalzeytin/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=nikah-islemleri&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 23.10.2018; ET. 13.3.2019).

[22]RG: 9.11.1982, 17863; 2709 Sayılı Kanun.

[23]ÖZEL, Sibel: "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", Baro Birlik Dergisi, 2017, S.30, s.21.

[24]Türkiye Barolar Birliği: "Müftülük Nikâhının Resmileştirilmesi Toplumu Bölmeye Yöneliktir", Baro Birlik Dergisi, 2017, S.30, s.19, https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/muftuluk-nikahinin-resmilestirilmesi-toplumu-bolmeye-yoneliktir-77907 (İYT. 26.7.2017; ET. 8.6.2019).

[25]ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", s.21, 22. Aynı yönde bkz. ŞEN, Ersan: "Resmî Nikâh", http://www.hukukihaber.net/resmi-nikah-makale,5462.html (İYT. 5.10.2017; ET. 13.3.2019).

[26]TÜZÜNER, s.38-58.

[27]AKYOL, Taha: "Müftü Nikâhı", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/muftu-nikahi-40612802 (İYT. 17.10.2017; ET. 13.3.2019).

[28]UYANIK, Zeki: "Müftülüklere Resmî Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi ve İslâm Hukuku Açısından Uygulamada Karşılaşılabilecek Muhtemel Problemler", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2018, S.31, s.400-402, 404, 405, 408, 409. ERİNÇ, Muhammed: "Dinî Nikâh-Resmî Nikâh Karşılaştırması ve Müftülere Nikâh Görevinin Verilmesi", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2017, S.30, s.305-322. Aynı yönde ayrıca bkz. TÜZÜNER, s.38-45.

[29]DURAL, Mustafa/ÖĞÜZ, Tufan/GÜMÜŞ, Mustafa Alper: Türk Özel Hukuku, C.III, Aile Hukuku, Filiz, 14. Baskı, İstanbul 2019, prg. 337, n. 125a. ERDEM, Mehmet: Aile Hukuku, Seçkin, 2. Baskı, Ankara 2019, s.63. AKINTÜRK, Turgut/ATEŞ, Derya: Türk Medenî Hukuku, C.II, Aile Hukuku, Beta, 21. Baskı, İstanbul 2019, s.86.

Müftülere evlendirme yetkisi verilmesi gerektiğini uzun zamandır savunduğu için şimdiye kadar hariç tutulan ders kitabının güncel versiyonunda ise, "*müftü önünde nikâh ilkesinin kabul edilmesi ile eşlere hukuk seçme değil sadece nikâh memuru seçme imkânı tanınacaktır*" ifadesiyle, bu gelişmenin isabetli bulunduğu kâğıda dökülmektedir[30].

Cumhuriyet Halk Partisi, mensubu yüz yirmi beş milletvekilinin imzasıyla, 7039 Sayılı Kanun'la müftülere evlendirme yetkisi tanınmasının iptal edilmesini, Anayasa Mahkemesi'nde dava etmiştir. İşte son güncel gelişme de, Anayasa Mahkemesi'nin, mezkûr iptal talebini, 6.12.2018 tarihli içtihadıyla reddetmesidir. İptal davası dilekçesinde, özetle, evlenme törenine dinî nitelik kazandırılmasının Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendine aykırı olduğu ve müftülere evlendirme yetkisi tanınmasının Anayasa'nın 136'ıncı maddesini ihlâl ettiği ileri sürülmüştür. Son anılan Anayasa maddesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği öngörülmesine karşın, dava konusu kuralla, müftülüklere, özel kanununda gösterilmeyen görev verildiği gerekçesi aktarılır. Esasen, bu dava dilekçesinde, din ve inanç özgürlüğüne ölçüsüz müdahalede bulunulduğuna dayanılmıştır.

Anayasa Mahkemesi ise, laiklik ilkesinin ihlâl edilmediği, müftülere bu yetkinin tanınmasının bilakis din özgürlüğünü koruyucu işlev üstlendiği, din ve vicdan özgürlüğü alanında yaygın ve müşterek ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştıran bu uygulamanın eşitlik ilkesine aykırı görülemeyeceği gerekçelerini ayrıntılı kaleme alarak, iptal talebini oybirliğiyle reddetmiştir.

B. Medenî Hukukun Temel İlke ve Kuralları Çerçevesinde 6.12.2018 Tarihli Anayasa Mahkemesi İçtihadının Değerlendirilmesi

Müftülerin evlendirme memurları arasına katılması, her ne kadar normlar hiyerarşisine ve *ratio legis*'e özenilmemesi bakımından tenkit edilse de; sosyal boyutta, elzem ihtiyaç gidermesi noktasında yerinde yasal adım şeklinde nitelenmektedir. Bu nitelemede, inanç özgürlüğüne, orantılı fakat çoğunluk imtiyazlı müdahalede bulunulduğu düşünülmektedir. Yasa koyucunun dinî ve resmî nikâh merasimlerini birleştirme alternatifini sunması takdire şayan değerlendirilebilir. Yine de bu eğilimin başlangıç olduğunu dile getirmeyen, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm inançları destekleyici genişleme yönünde umut yeşertmeyen, yalnızca Anayasa'ya tâbi vatandaşların çoğunluğunun Müslüman olmasına odaklanan mezkûr Anayasa Mahkemesi içtihadı eleştirilebilir. Anayasa Mahkemesi'nin 6.12.2018 tarihli içtihadının, bilhassa gerekçelendirilmesi, normlar hiyerarşisine aykırılık bir yana, medenî hukukun temel ilke ve kuralları ölçüsünde kritik edilebilir.

Anayasa Mahkemesi'nin anılan içtihadında Sünnî Müslüman çoğunluğa işaret eden dört cümle bulunur. Dört defa birbirini tekrar eden ibareler şöyle sıralanabilir:

"*Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinde ifade edilen evlenmenin dinî töreni ise toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından resmî evlilik işlemleri gerçekleştirildikten sonra ayrıca yapılmaktadır*"; "*taşra teşkilatı olan müftülüklere evlendirme memurluğu yetkisi verilerek toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan İslâm dinine mensup bireylerin resmî evlilik işlemleri ...*"; "*toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan İslâm dinine mensup bireylerin inançları ...*"; "*toplumun büyük bir çoğunluğunu meydana getiren İslâm inancına sahip bireylerin ...*".

Anayasa Mahkemesi'nin müftülük makamıyla ilgili mevzubahis içtihadında, "*toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan İslâm dinine mensup bireyler*" ibaresi tekraren kaleme alınmakla, Sünnî Müslüman çoğunluğa odaklanıldığı aşikârdır. Anayasa'nın 24'üncü maddesinde ifadesini bulan, Türk Medenî Kanunu'nun 341'inci maddesinin son fıkrasında teyit edilen inanç/din seçme ve seçilen inancı/dini pratik etme (yaşama) özgürlüğü yönünden, Sünnî çoğunluk dışında kalan inanç mensuplarına seslenilmemesi, onların hiç anılmaması, aslında çoğunluğa iltimas yapılmasıdır.

Kanun yaparken, bir dinin bir boyutunu/mezhebini teşkil eden büyük çoğunluğun öncelikli dikkate alınması hukuka uygun bulunabilir. Yine de, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde ifadesini bulan ve Türk Medenî Kanunu'nun 8'inci maddesinde tekrar edilen genellik ve eşitlik ilkeleri ışığında, çoğunluğun ihtiyacı giderilirken, azınlığın benzeri beklentisini sıraya koymak hukuk devletinin takdiridir. Eşitlik ilkesi, hukuk düzeninin

[30]HATEMİ, Hüseyin: Aile Hukuku, On İki Levha, 7. Baskı, İstanbul 2019, s.31. Ayrıca bkz. ERİNÇ, s.303.

sınırları içinde haklara ehil olmada eşitlik, ehillere eşit ölçüde muamele edilmesidir[31]. Hukuk düzeninin, hak ehliyetini haiz olanlar arasında ayırım yapmaması, pozitif anlamda koruma kaygısı olmadıkça, hak ehliyetine sahip tüm süjelere eşit davranmasıdır. Kısacası, aynı hukukî durumda olanlar arasında, eşitlik gözetilirken, sadece kamu yararında kaynağını bulan haklı nedenle ayırım yapılabilir[32]. Müftülere evlendirme yetkisi tanındığında, Sünnî Müslüman çoğunluğun kamu yararı gereği haklı nedenle kayırıldığı düşünülebilir.

Sünnî olmayan Müslümanlar, örneğin İslâm dinine mensup Aleviler ve Şiiler dikkate alındığında, Anayasa Mahkemesi'nin "*toplumun büyük bir çoğunluğunu meydana getiren İslâm inancına sahip bireyler*" ibaresi eksik bulunabilir. Çünkü "*İslâm inancına sahip bireyler*", sırf Sünnileri değil, Sünnî olmayan Müslümanları da kapsar. Oysa müftülere evlendirme yetkisinin tanınmasıyla, olayların büyük çoğunluğunda, İslâm'ın diğer boyutlarından ziyade, kural olarak Sünnilere hitap edildiği söylenebilir[33]. Tüm inanç ve dinlere saygılı olsa da neticede Sünnî odaklı müftülük makamının evlendirme memuru atanmasından bahsederken, "*İslâm inancına sahip bireyler*" tamlamasının yeğlenmesi, İslâm inancına sahip bireyleri, Sünnî Müslümanlardan ibaretmişçesine, sehven sınırlı lanse edebilir. Kurgusal olarak tersi düşünüldüğünde, Anayasa Mahkemesi, Müftülüklere evlendirme yetkisi verilmezken sırf Cem evlerine evlendirme yetkisi verilmesini haklı bulduğu bir kararında, "*toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan İslâm dinine mensup bireyler*" ibaresini tekraren kaleme alsaydı, bu sefer de, aynı birey grubunu Alevilere hasretmiş olurdu ki, görüldüğü üzere aksi tutum da eleştiriye layık olurdu. Kural olarak Sünnî odaklı müftülük makamının evlendirme memuru atanmasını isabetli bulurken, Anayasa Mahkemesi literatüründe, "*İslâm inancına sahip bireyler*" tamlamasının yinelenerek tercih edilmesi, İslâm inancıyla müftülük makamının özdeşleşmesi imajını yaratabilir. Müftülere evlendirme yetkisi tanınmasında Anayasa'ya aykırılık bulunmadığını gerekçelendirirken, "*toplumun büyük bir çoğunluğunu meydana getiren İslâm inancına sahip bireyler*" ibaresi sadece Sünnilere hasredilmişçesine istenmeyen izlenim yaratabilir ki böylesine İslâmiyet'e bağlı birey telakkisinde Sünnî olmayan Müslümanların, meselâ Alevilerin ve Şiilerin göz ardı edilmesi, yüksek mahkeme üslubunda çoğulculukla çoğunlukçuluk arasında karmaşaya sebep olabilir. Her hâlde, Anayasa Mahkemesi içtihadında, gerekçe mertebesinde, dinî çoğunluk odaklı böylesine ibarenin tekraren kaleme alınması hukukî kritiğe açıktır.

Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasındaki "dinî nikâhın ancak resmî nikâhtan sonra yapılabilmesi kuralı", müftülere evlendirme yetkisi verilmekle ihlâl edilmiştir[34]. Anayasa Mahkemesi'nin Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesini, lehe gerekçe sayması ironi teşkil etmektedir. Zira normlar hiyerarşisinin adeta bekçisi konumundaki Anayasa Mahkemesi, müftülere evlendirme yetkisi veren özel kanunun ihlâl ettiği genel kanun maddesini, hem de bu genel kanun maddesi Anayasa kalkanında korunduğu hâlde, lehe gerekçe farz etmiştir.

Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası, evlenmenin resmî ve dinî törenlerinin, öncelikle, heterojen yapıda, apayrı kalmalarını; ayrıca, kronolojik boyutta artarda dizilmelerini emreder[35]. Oysa müftülere evlendirme yetkisi tanındığında, evlenmenin dinî ve resmî törenleri, zaman, mekân ve otorite yönlerinden çok yönlü birleştirilmiştir. Müftülere evlendirme yetkisi tanınmasıyla, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası, taban tabana zıt gözükmektedir. Zaten *Roman-Germen* Hukuku'nun ve laiklik ilkesinin temel normlarından biriyle, müftülere evlendirme yetkisi tanınmasını amaç birliğinde açıklamayı denemek, hukuk tekniğini de zorlayabilir. Belki, müftülere evlendirme yetkisi tanınmasını, *Anglo-Saxon* Hukuku'nda ve sekülarizm ilkesinde araştırmak müsait olabilirdi.

[31]YÜKSEL, Reyhani Sera: "Türk Medenî Kanunu Bakımından Kadın Erkek Eşitliği", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2014, 18(2), s.181.
[32]GÖREN, Zafer: "Genel Eşitlik İlkesi", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2016, 22(3), s.3281, 3282.
[33]Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Sünnî boyut içinde telakki edilen Hanefilik öğretisinin baskın olduğu yönünde bkz. SARIKAYA, s.270, 271, 284, 285. Ayrıca bkz. KUTLU, s.126.
[34]ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", s.21, 22. Aynı yönde bkz. TÜZÜNER, s.38-58, 50, 51, 67. ŞEN, age.
[35]TÜZÜNER, s.70.

Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası İsviçre Medenî Kanunu'nun[36] 97'inci maddesinin 3'üncü fıkrasına tekabül etmektedir. İsviçre Medenî Kanunu'nun 97'inci maddesinin 3'üncü fıkrası, İngilizce dilinden çeviriye göre, "*Medenî merasimden önce hiçbir dinî evlenme merasimine izin verilmez* (*No religious wedding ceremony is permitted prior to the civil ceremony*)"; Fransızca lisanından tercümeye göre, "*Dinî evlenme medenî evlenmeden önce olamaz/yapılamaz* (*Le mariage religieux ne peut précéder le mariage civil*)" şeklindedir. Müftülere evlendirme yetkisi tanınmakla artık, evlenme akdinin kuruluşunda, yetkili evlendirme memurları bakımından, İsviçre veya Fransa gibi ülkelerin benimsediği medenî evlilik sistemi terk edilir; kanunun yetkilendirdiği evlendirme memurları noktasında, İngiltere veya İspanya gibi ülkelerde uygulanan başka medenî evlilik sistemine adım atılır. Anayasa Mahkemesi'nin, 6.12.2018 tarihli içtihadında, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasının mehazına değinmemesi önemli eksiktir.

Müftü tarafından 2018/1 Sayılı Genelge uyarınca gerçekleştirilen evlendirmenin, dinî tören teşkil etmediği söylenemez. İlgili genelgeye göre nikâh merasimi, doğal olarak, İslâm'ın gerektirdiği hadis ve dualarla başlayıp sonlanmaktadır. Bu genelgenin bazı ekleri, önce Arapça, sonra Türkçe dilindedir. Müftü tarafından gerçekleştirilen evlenme merasiminde, evlenmenin dinî ve resmî törenleri, eş zamanlı yürütülerek kaynaşmaktadır[37]. Anayasa Mahkemesi'nin, müftüleri evlendirme memurları arasına katmakla ihlâl edilen medenî kanun fıkrasını, yani Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasını, iptal talebini ret gerekçesi şeklinde kullanması, medenî hukuk tekniği nezdinde alegori şeklinde betimlenebilir.

Anayasa Mahkemesi'nin, *Lautsi* ve Diğerleri İtalya'ya Karşı (*Lautsi and Others versus Italy*) içtihadını[38], bu içtihatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından dile getirilmeyen ve ima edilmeyen yabancı gerekçelerle anması yanlış anlamalara sebep olabilir. Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Lautsi* ve Diğerleri İtalya'ya Karşı içtihadını,

"*İsa figürünün sınıflarda asılı olmasının çoğunluk dini olan Hristiyanlığın okul ortamında baskın bir görünürlüğe sahip olması anlamına geldiğini kabul ettiği*"; "*Ancak Mahkeme bu durumun tek başına çoğulculuk ilkelerinden uzaklaşma ve ideoloji aşılama anlamına gelmediği sonucuna ulaştığı*" cümleleriyle özetlese de, bu özetin, mezkûr içtihatla çakışan tek tarafı, ideolojik aşılamadır.

Aslında okul/sınıf duvarına haç/çarmıha gerilmiş peygamber resmi asılmasına izin vermekle müftülere evlendirme yetkisi tanımak, ortaklaşa inanç özgürlüğünü ilgilendirmektedir. Duvara haç asılması, ideolojik aşılama teşkil etmeyen pasif simgeye tolerans göstermek anlamına gelir ki burada, devlet, inanç özgürlüğünde, edilgen tutum sergilemektedir. Oysa çoğunluk dininin baskın boyutunu teşkil eden Sünnî Müslümanlara resmî sayılan dinî törenle evlenme alternatifi tanıyıp aynı ülkede yaşayan diğer inanç veya din mensuplarına benzeri imkânı sunmamak, inanç özgürlüğünün aktif yönünü ilgilendirmekte olup, bu defa devlet, etken davranmakta ve kamu yararı gerekçesiyle efektif seçim yapmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Lautsi* ve Diğerleri İtalya'ya Karşı içtihadı, Vatikan'ın zaferi şeklinde lanse edilmiştir ve en önemlisi akademik eleştiri dalgası provoke etmiştir. Olumlu eleştiriler arasında asıl bu çalışmayı ilgilendiren, çoğulculuk uğruna gerçekleşen sekülarizm feragatinde tarafsızlığın (*neutrality*) korunmasıdır. Böylesine içtihatların tarafsızlığın korunması üzerine inşa edilmesi zorunludur. Din, devletin homojen kalmasını sağlayan ideolojik değer olduğunda, mahkemenin bu kurucu değere, devletin takdiri marjında saygı duyması, nötr bakış açısıdır[39].

Lautsi ve Diğerleri İtalya'ya Karşı içtihadına giden yolda, sadece İtalya ve sonradan İtalya yanına katılan devletler, çoğunlukça seçilen dinin Hristiyanlığa tekabül etmesini, savunmalarının adeta direği mertebesinde kullanmıştır. Oysa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi,

---

[36]Le Conseil fédéral: "Code Civil Suisse", https://www.admin.ch/ch/f/rs/c210.html (Accessed April 27, 2019). Le Conseil fédéral: "Swiss Civil Code", https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201801010000/210.pdf (Accessed April 27, 2019).

[37]TÜZÜNER, s.65-70.

[38]European Court of Human Rights: "Lautsi and Others versus Italy", 30814/06, 18 March 2011, http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-104040&filename=001-104040.pdf (Accessed March 16, 2019).

[39]ZUCCA, Lorenzo: "Lautsi: *A Commentary on a decision by the ECtHR Grand Chamber*", *International Journal of Constitutional Law*, Published on 7 January 2013, 2013, 11(1), p.218, 221, 222, 225, https://doi.org/10.1093/icon/mos008 (Accessed March 19, 2019).

kendi değerlendirmesinde, İtalya'da baskın dinî öğretinin Hristiyanlık olduğunu tali vaziyette dikkate alsa da, bu gerekçeye ağırlık verilmemesi gerektiğini salık vermiştir. Hatta *Lautsi* ve Diğerleri İtalya'ya Karşı içtihadında, mahkemenin değerlendirmesi kısmında, Norveç ve Türkiye Cumhuriyeti örnek verilir. Anılan ülkelerin tarihinde, ilkinde Hristiyanlık, ikincisinde İslâm, baş rolü oynadığı için tarih ve ahlâk bilgisi derslerinde, bu devletlerin takdir marjı kabul edilir. Yoksa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, baskın dinî inanca mensup çoğunluğun, hak ve özgürlükler yönünden kayırılmasını asla onaylamadığı gibi; içtihatlarda, mahkemelerin, çoğunluk dini gerekçesine, esaslı mertebede ağırlık vermesini de tasvip etmez. Hattı zatında içtihat gerekçelendirmesinde, çoğunluk tarafından benimsenen dinden, aslî mertebede yararlanılamaması, bu olgudan tali vaziyette istifade edilebilmesi, *Lautsi* ve Diğerleri İtalya'ya Karşı içtihadının özü dâhi sayılabilir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, devletin din propagandası yapması (*proselytism*) ile dinlere karşılıklı tolerans göstermesi arasında ayırım yapmakla yansızlığı temin eder[40]. Hatta *Lautsi* davasına, İtalya yanı sıra, sonradan katılan Bulgaristan, Ermenistan, Güney Kıbrıs ve Yunanistan gibi ülkeler, "sekülarizm karşıtı ittifak (*alliance against secularism*)" şeklinde betimlenmiştir. Öyle ki, bu davada İtalya ve onun yanına katılan diğer devletler, Ortodoks ve Katolik Hristiyanların stratejik ittifakında sekülarizm karşıtı militan tavır sergilemiştir. Çünkü bu içtihattaki İtalyan tarafı stratejisi, komünizmin din düşmanı politikasının karşısında yer almaktı. Her hâlde çoğunluk dini (*majority religion*), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin aslî değil, tali (*supplementary*) gerekçesidir[41]. Kısacası, Anayasa Mahkemesi'nin, çoğunluk dini gerekçesine, tali değil, aslî fonksiyon arz etmesi, yüksek mahkemenin tarafsızlığını zedeleyebileceği gibi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da benimsenen gerekçelendirme yöntemi değildir.

IV. LOZAN ANLAŞMASI VE MUKAYESELİ HUKUK PERSPEKTİFİNDE MÜFTÜLERİN EVLENDİRME MEMURLARI ARASINA KATILMASI

Hukuk devletinin, eşitlik ve laiklik ilkeleri çerçevesinde, hem dinî, hem de dinî olmayan inanç çeşitliliğine saygılı tutum sergilemesi elzemdir. Devlet, dindar ve dindar olmayan kişilerin seslerini senkronize dinlemelidir. Belirli dini veya inancı seçenler yahut bunların hiçbirini tercih etmeyenler huzurunda, hak ve borçların simetrisi bozulmamalıdır[42]. Evlendirme memurluğu yetkisi bahşedilirken de, Lozan Anlaşması ve mukayeseli hukuk izdüşümünde inanç özgürlüğü tartışılabilir. Bu perspektifte, öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin medenî nikâh akdi konusundaki milletlerarası taahhüdüne kısaca değinilir. Diğer taraftan, 6.12.2018 tarihli Anayasa Mahkemesi içtihadını tenkit ederken çizilen çerçeve, İngiliz Aile Hukuku mukayesesiyle beslenebilir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin medenî nikâh akdi konusundaki milletlerarası taahhüdü yanı sıra, İngiliz Aile Hukuku'nun aynı konuyu düzenleme tarzı dikkate alınarak, yakın geleceğe yönelen temennilerde bulunulabilir.

A. Türkiye Cumhuriyeti'nin Medenî Nikâh Akdi Konusundaki Milletlerarası Taahhüdüne Kısa Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin medenî nikâh akdi konusundaki milletlerarası taahhüdü, kuruluş dönemine, bilhassa cumhuriyetin ilânının hemen öncesine denk gelmektedir. Bu taahhüdün tarihi temellerinin anlaşılması adına, aynı konunun Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki dinamiğine göz atılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, gayrimüslimler,

---

[40]SCHLÜTTER, Birgit: "Crucifixes in Italian Classrooms: Lautsi v. Italy", European Human Rights Law Review, 2011, Iss.6, p.89, 90, https://www.researchgate.net/publication/256029663_Case_Analysis_-_Crucifixes_in_Italian_Classrooms_Lautsi_v_Italy (Accessed April 2, 2019).

[41]PUPPINCK, Grégor: "The case of Lautsi v. Italy: a synthesis", Article presented at the Eighteenth Annual International Law and Religion Symposium, Religious Freedom in a Pluralistic Age: Trends, Challenges and Practices, 2-4 October 2011, International Centre for Law and Religion Studies, Published on 3 November 2011, J. Reuben Clark Law School, Brigham Young University, p.10, 28, https://www.religlaw.org/content/blurb/files/ARTICLE_LAUTSI_PUPPINCK_English_BYU_Law_Review.pdf (Accessed March 16, 2019). PUPPINCK, Grégor: "Lautsi v. Italy-An Alliance Against Secularism", Published in L'Osservatore Romano on 28 July 2010, p.6, https://7676076fde29cb34e26d-759f611b127203e9f2a0021aa1b7da05.ssl.cf2.rackcdn.com/eclj/ECLJ-LautsivItaly-crucifix-case-20110315.pdf (Accessed March 19, 2019).

[42]ZUCCA, p.221, 223.

"Osmanlı teamül hukukuna uygun olarak ... nikâhlarını kendileri için salahiyetli ruhanî önünde akdettirmiştir. Evlenecek erkek gayrimüslim Osmanlı ise, kayıt muamelesi her hâlde ve her yerde salahiyetli ruhanî memurlar tarafından vesikaya müsteniden yapılırdı"[43].

İlgili din adamları kendilerine takdim edilen beratlarla, nikâh, boşanma, drahoma, çeyiz, iddet ve nafaka konularında kendi dinî hukuklarını uygulardı. Gayrimüslimlerle ilgili üzerinde ihtilaf bulunmayan nadir alanlardan biri, evlenme ve boşanma konusunda yetkinin tamamen ruhanî liderlere bırakılmasıdır[44]. Osmanlı İmparatorluğu'nda, aile hukuku çerçevesinde, dinî çeşitliliklere yönelik saygı ve hoşgörü malumdur. Gayrimüslimlerin kendi dinî önderleri huzurunda nikâh akitlerinin resmiyet kazanması, 1881 yılına tekabül eden Sicilli Nüfus Nizamnamesi ile teyit edilmiş ve 1917 yılına denk gelen Aile Hukuku Kararnamesi'ne kadar aralıksız sürmüştür[45].

Lozan Anlaşması[46], 42'inci maddesinde, gayrimüslim vatandaşların aile ve kişiler hukukundan doğan ihtilaflarının nasıl çözüleceğini düzenlemektedir. Bu maddenin ilk fıkrasında, Türkiye Cumhuriyeti, gayrimüslim azınlıkların, aile ve şahsın hukuku ihtilaflarını, kendi örf ve âdetlerine göre çözmelerine müsaade eder. İkinci fıkrada, bu konuda komisyon kurulması kararlaştırılır. Üçüncü fıkrada ise, Türkiye Cumhuriyeti, gayrimüslimlerin ibadet yerleri yanı sıra mezarlıklarını koruyacağını vaat eder.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, kendi dinlerine özgü nikâh merasimlerini o zamana değin serbestçe tatbik etmiş azınlıklar, bu serbestiden mahrum kalmıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, mülga Türk Kanunu Medenisi uyarınca, resmî nikâhı dinî öğelerden ayıkladı ve hem Müslüman, hem de gayrimüslim vatandaşların, dinî unsurlardan arındırılmış resmî nikâhtan, aynı koşullarda faydalanmasını bekledi. Bu beklentiyi Lozan Anlaşması'na aykırı bulan Yunanistan, Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Milletler Cemiyeti ise, Yunanistan'ın anılan başvurusunu incelemiş; Türk Kanunu Medenisi'ni yürürlüğe koyan laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesini ihlâl etmediği sonucuna ulaşmıştır[47].

Türk Medenî Kanunu'nun hiçbir dinî referans barındırmayan resmî nikâhı, Müslümanlara ve gayrimüslimlere aynı şekilde hitap ettiği için, gayrimüslim cemaatler, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki resmî kabul gören dinî nikâh imkânlarından feragat etmiştir. Müftülere nikâh kıyma yetkisi verilince, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslimler de, kendi dinî makamlarına benzeri yetkinin tanınması talebinde bulunabilir. Bu talep karşısında, müftülerin dinî nikâh değil, resmî nikâh merasimi yerine getirdiği savı gerçek dışı kalır [48]. Müftülere evlendirme yetkisi tanınınca, gayrimüslim vatandaşlar aleyhine eşitlik bozulmuştur çünkü Hristiyan ve Musevî din adamlarına evlendirme memurluğu yetkisi verilmemiştir[49].

Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesinin 2'inci fıkrası, hiç uygulama alanı bulmamıştı. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, gayrimüslimlerden, resmî sayılan dinî nikâh serbestilerinden feragat etmelerini beklerken, Müslümanlara kıyasla ayrımcılık yapmamıştı[50]. Müftüler evlendirme memurluğu yetkisiyle donatılınca, söz konusu fıkranın uygulanmasını gereksiz kılan denge ortamının sarsıldığı iddia edilebilir.

---

[43]JAESCHKE, Gotthard: "Türk Hukuku'nda Evlenme Akdinin Şekli", BERKİN, Necmettin M. (Çev.), s.400, 401, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/96522 (ET. 10.4.2019).

[44]ÇINAR, Tuba: "Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma", Avrasya İncelemeleri Dergisi (*Journal of Eurasian Inquires*), 2018, VII(2), s.108, 109. KENANOĞLU, Macit: Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s.245. Aynı yönde bkz. KAMA, Sezen: "Osmanlı Hukuku'nda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne Göre Osmanlı Tabiiyetine Etkisi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 2013, 71(1), s.698.

[45]KAMA, s.697, 698.

[46]Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti: "Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar", Üçüncü Tertip, C. 5, T. 11.9.1931, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf (ET. 12.5.2019).

[47]ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", s.22.

[48]ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", s.22.

[49]ÖZEL, Sibel: "Müftü Nikâhı Toplumu Böler", http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/798434/Muftu_nik_hi_toplumu_boler__SiBEL_OZEL_yazdi.html__ (İYT. 8.9.2017; ET. 10.4.2019).

[50]KÖKTAŞ ATICI, Nilgün/BÜYÜKBAŞ, Hakkı: "Lozan Anlaşması, Dinî Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu", Ardahan Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, S.3 (Nisan), s.6.

Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesine, yine Lozan Anlaşması'yla birlikte, 24.7.1923 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile onun karşısında Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletinden oluşan alyans arasında akdedilen İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin[51] 16'ıncı maddesi eklenmelidir. Bu maddeye göre, Türkiye Cumhuriyeti, kişiler, aile ve miras hukukları açısından, kendi vatandaşlarına nasıl muamele ediyorsa karşı akit ülkelerin vatandaşlarına da aynı şekilde muamele etmeyi üstlenmektedir.

Yalnız Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesine göre değil, yine Lozan Anlaşması'nın eklerinden olup, kabulüne dair kanunlar arasında yer alan İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 16'ıncı maddesi uyarınca da, Türkiye Cumhuriyeti'nde müftülere evlendirme memurluğu yetkisi tanınınca, artık Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslimlerin de kendi dinî makam özdeşlerine benzeri yetkinin bahşedilmesi talebinde bulunması ihtimal dâhilindedir.

B. İngiliz Aile Hukuku'nda Kayıtlı Bina ve Evlendirmeye Yetkili Kişi Kavramları Sayesinde Bazı Dinî Nikâh Merasimlerinin Resmî Sayılması

Türkiye Cumhuriyeti'nde, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla, Sünnî Müslüman vatandaşlar lehine, resmî ve dinî nikâh merasimlerinin harmanlanması alternatifinin sunulması üzerine, resmî nikâh konusundaki dengenin, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar aleyhine, şimdilik bozulduğu söylenebilir. Çünkü Sünnî Müslüman vatandaşlar, müftü huzurunda, dinî ve resmî nikâh merasimlerinin eş zamanlı birleşmesi avantajından yararlanabilirken, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar benzeri ihtiyarı haiz değildir. Sünnî olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimler, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına göre, evlenmenin dinî törenine ihtiyaç duyuyorlarsa, bu gereksinimlerini resmî nikâh merasiminin ardına ötelemek zorundadır. Evlenmenin dinî ve resmî merasimlerinin senkronizasyonu onlar için henüz mümkün değildir. Oysa Birleşik Krallık topraklarında, sadece Hristiyanlığın değil, mezhep çeşitliliği gözetilerek, başka dinlerin dinî nikâh merasimlerinin dâhi, resmî sayılması mümkündür. Evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin kombine edilmesi (*combined*) talepleri, bazı yasal şartlar sağlandıkça, İngiliz Aile Hukuku'nda karşılanmaktadır[52].

Evlenme merasimine geçmeden önce, Birleşik Krallık topraklarında, Yahudi *Beth Din* (*Jewish Beth Din*); Evlilikle İlgili Roman Katolik Kilisesi Mahkemesi (*Matrimonial Tribunal of the Roman Catholic Church*) ve Müslüman Şeriat Konseyi (*Muslim Sharia Council*) isimli makamların yabancı hukuk olarak dinî hukuk uygulayıp karar verdiği belirtilmelidir[53].

Müslüman Şeriat Konseyi dışında, Londra, *Birmingham*, *Bradford*, *Manchester* ve *Nuneaton* şehirlerinde 2000'li yıllardan bu yana hizmet veren Müslüman Tahkim Mahkemeleri (*Muslim Arbitration Tribunals*) bulunmaktadır[54]. Bu çerçevede, evlenme sözleşmesi, gerek devlet, gerek dinî organizasyonlar önderliğinde akdedilebilir[55].

---

[51]TBMM: "Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (ET. 10.4.2019).

[52]*Birmingham* Merkez Camisi Sınırlı *Trust*'ı (*Birmingham Central Mosque Limited Trust*), kendi akdettiği nikâhı, ne salt İslâmî nikâh (*Islamic Nikah*), ne de salt medenî evlenme (*civil marriage*), İslâm nikâhı ile kayıtlı medenî seremoninin kombinesi (*Islamic Nikah & Registered Civil Ceremony Combined*) olarak tanımlar. Bilgi için bkz. Birmingham (Central) Mosque Trust Ltd.:, "Marriage Registration Procedure-Islamic Nikah & Registered Civil Ceremony Combined", https://centralmosque.org.uk/wp-content/uploads/2017/06/936_Marriage-Procedue.pdf (Accessed Mai 20, 2019). "Bazı camiler, medenî kayıt ve nikâh hizmetini aynı anda sunar" cümlesiyle aynı yönde bkz. ISMAIL, M. Imam: Muslim Cultural Awareness Course, The University of Sheffield, April 2017, p. 29, https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.701049!/file/Muslim_culture_training_book_2017.pdf (Accessed Mai 20, 2019). Ayrıca bkz. TÜZÜNER, s.21.

[53]SANDBERG, Russell: "Islam and English Law", Law and Justice, Published by The Edmund Plowden Trust, Y. 2010, Iss.164, p. 1-6, 19, n. 27, 101, https://www.researchgate.net/publication/308539445_Islam_and_English_law (Accessed April 1, 2019). OBE, David Hodson: The Islamic Marriage in the Context of the Practice of English Family Law, The International Family Law Group, April 2015, p.3, 4, 8, n. 1, 27, https://www.davidhodson.com/userFiles/islamicmarriageconundrum2.pdf (Accessed April 1, 2019). BERESFORD, Sarah: "Seeking Secularism: Resisting Religiosity in Marriage and Divorce - A Comparative Study of England and America", Web Journal of Current Legal Issues, 2011, Iss.3, p.7, 9, 11, http://eprints.lancs.ac.uk/52299/1/WJCLI.pdf (Accessed April 1, 2019).

[54]NAMAZIE, Maryam: Sharia Law in Britain: A Threat to One Law for All and Equal Rights, Published by One Law

Resmî evliliği oluşturan dinî seremonide, sadece Anglikan (*Anglican*) kilisesine münhasır etkinlikten bahsedilmez; Yahudi veya Kuveykır (*Quaker*) inançları kadar, İslâm ölçeğinde de geçerli çeşitlilik sağlanmaktadır. Roman Katolik, hatta *scientology* kilisesi, Müslüman camileri (*Muslim mosques*) yanı sıra az sayıda Şeyh ve Hindu mabetleri (*Sikh and Hindu temples*), resmî evliliğe hizmet eden dinî motifler arasında sayılabilir[56].

İngiliz Aile Hukuku'nda, dinî mabetlerin yöneticileri tarafından, dinî mabetlerin yakınındaki uygun mekânlar, resmî kabul gören dinî nikâh kıyılması için, bina olarak kayıt ettirilebilir. Dinî nikâhın resmileşmesinde, kayıtlı evlilik (*registered marriage*), kayıtlı bina (*registered building*) ve evlendirmeye yetkili kişi *(authorised person*) terimleri ön plandadır[57]. İngiliz Hukuku'nda, evlenmenin şeklinin tâbi olduğu kanunlar şöyle sıralanabilir: öncelikle, 1986 Aile Hukuku Yasası (*Family Law Act 1986*)[58]; ardından, 1949 Evlenme Yasası (*Marriage Act 1949*)[59] ve 1855 İbadet Yeri Kayıt Yasası (*Places of Worship Registration Act 1855*)[60].

Evliliğin varlık kazanmasına ek olarak ispat edilmesinde araştırılan kayıtlı bina ve evlendirmeye yetkili kişi kavramları 1949 Evlenme Yasası'nın 26 (1) (a) bendinde ve 41-44 arası alt başlıklarında düzenlenmektedir. 1949 Evlenme Yasası'nın alt başlık 26 (1) (a) bendindeki, "evlenecek kişilerin kabul ettiği ve uygun gördüğü şekil ve seremoniye göre kayıtlı bina içinde evlilik (*marriage in a registered building according to such form and ceremony as the persons to be married see fit to adopt*)" ibaresi önemlidir. Bu ibareye göre, bazı camilerin yamacındaki binaları kaydetme ve bu camilerin yöneticilerini (*the chairman of the mosques*) yani imamlarını sertifikalandırarak evlendirme yetkisiyle donatma yoluyla şer'î nikâhın önü Birleşik Krallık'ta açıktır[61].

Yetkili kişi huzurunda, resmî nikâh dinî törenle akdedildiğinde, taraflar şu cümleyi kurar: "*Ben, kişinin ismi ve soyadı, seni evliliğe adanmış* (*wedded*) *karım veya kocam kabul ediyorum* (*do take*)"[62]. 1949 Evlenme Yasası'nın 53-66 arası alt başlıklarında, yetkili kişi tarafından kayıtlı binada akdedilen evlenmenin şekline dair ayrıntılara değinilmektedir. Meselâ, kaydı kabil evlilikler sıralanır; evlilik kayıt defterinin kullanılması ve saklanması tarif edilir; yanlış kayıtların düzeltilme yolu gösterilir; her türlü kayıt dokümanının ilgili sicillere postayla gönderilmesi açıklanır. Özellikle, aynı yasanın 55 sayılı alt başlığında, kayıtlı bina, iki şahit, kayıt defterini imza zorunluluğu ve kıyılan nikâhın matbu formla ilgili otoriteye derhal bildirilmesi düzenlenmektedir.

V. ÖNERİLERİN SUNULMASI

Bu çalışma sayesinde elde edilen veriler ışığında, iki çeşit öneride bulunmak imkân dâhilindedir. Öncelikle, yasa koyucuya, Anayasa-Türk Medenî Kanunu-Nüfus Hizmetleri Kanunu ahengine odaklanması; daha doğrusu anılan normlar arasındaki uyumu yeniden tesis etmek adına müdahalede bulunması önerilecektir. İkincisi, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların resmî ve dinî evlenme merasimlerinin eşzamanlı karşılanmasına yönelik ihtiyaçları tartışmaya açılacaktır.

Müftülere evlendirme yetkisi tanınmasıyla, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü

for All, London 2010, p.9, http://www.onelawforall.org.uk/wp-content/uploads/New-Report-Sharia-Law-in-Britain_fixed.pdf (Accessed April 1, 2019).

[55]WINFIELD, Holly: Marriage: A review of the documented state of the union in England, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, February 2016, p.2, 5, http://www.civitas.org.uk/content/files/marriageareviewofthedocumentedstateoftheunioninengland.pdf (Accessed April 1, 2019).

[56]CRETNEY, Stephen M./MASSON, Judith M./BAILEY-HARRIS, Rebecca: Principles of family law, Sweet&Maxwell, Seventh Edition, London 2003, prg. 1-043, 1-038, 1-040, n. 27. EEKELAAR, John: Family Law and Personal Life, Oxford University Press, First Edition, Oxford 2006, p. 162, 163, 166, 167, 169.

[57]SANDBERG, p. 1-6, 19, n. 27, 101. OBE, p. 3, 4, n. 1.

[58]The National Archives: "Family Law Act 1986", https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/55/pdfs/ukpga_19860055_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

[59]The National Archives: "Marriage Act 1949", http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1949/76/pdfs/ukpga_19490076_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

[60]The National Archives: "Places of Worship Registration Act 1855", https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1855/81/pdfs/ukpga_18550081_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

[61]GRILLO, Ralph: Muslim Families, Politics and the Law: A Legal Industry in Multicultural Britain, Ashgate, First Edition, Surrey/England 2015, p.49.

[62]CRETNEY/MASSON/BAILEY-HARRIS, prg. 1-038, 1-040, n.27.

maddesinin 2'inci fıkrası ile Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 22'inci maddesinin 2'inci fıkrası arasında ortaya çıkan çatışma giderilmelidir. Çünkü sonra gelen özel kanunla, Anayasa kalkanında korunan genel kanun maddesinin ihlâl edilmesi normlar hiyerarşisini bozmaktadır[63]. Oysa iki ihtimalden biri seçilebilirdi: Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendi korumasındaki Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına müdahale edilebilirdi veya ilgili genelgede evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin öncelik sonralık sıralamasına ve kronolojik ayrışmasına özen gösterilebilirdi[64].

İlgili genelgede evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin öncelik sonralık sıralamasına ve kronolojik ayrışmasına özen gösterilmediği, eşzamanlılığın tercih edildiği aşikârdır. Artık bu konu özelinde normlar hiyerarşisinin yeniden inşası adına, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasındaki "dinî nikâhın ancak resmî nikâhtan sonra yapılabilmesi" kuralı, "kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru huzurunda gerçekleşmeyen dinî nikâh töreninin Türk Medenî Hukuku huzurunda yok sayıldığının ihtar edilmesi" yöntemiyle seyreltilebilir. Böylece, Anayasa ve genel kanun maddesi ile özel kanun maddesi arasındaki uyum yeniden yakalanabilir.

Teklif edilen yöntemde, pek tabii ki, dinî nikâh töreni ihtiyarî olup, tören şeklini, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memurunu seçerek müstakbel eşler belirlemektedir. Bununla birlikte, "kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru huzurunda gerçekleşmeyen dinî nikâh töreninin Türk Medenî Hukuku huzurunda yok sayıldığının ihtar edilmesi" sayesinde, basitçe yokluk yaptırımı yinelenir ki, böylesine kanun maddesi yazma tekniği, evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin eş zamanlı yapılmasına engel teşkil etmez.

Artık aile cüzdanına, evlenmenin dinî töreninin yolunu açan adeta pasaport veya vize şeklinde yaklaşılması, mazide kalmıştır. Zira müftü huzurunda ve yönetiminde evlenmenin dinî ve resmî merasimleri birleştirilince, ki burada her iki çeşit töreninin kombinesi söz konusudur, aile cüzdanı takdim edilmeden, daha törenin başı, hatta ortası dâhi dinî öğelerle bezelidir. Şu hâlde, önerilen yöntemi yasalaştırmak noktasında, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası şöyle değişebilir: "Dinî nikâh töreni ihtiyarî olup, tören şekli, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru seçilerek belirlenir. Dinî tören kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru önünde ve yönetiminde gerçekleşmezse evlenme yoktur". Böylece Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendi kalkanında saklı tutulan kısım, reform geçirmiş olsa da, devrim mahiyetini layıkıyla ilelebet koruyacaktır. Amaç, vatandaşlara evlenmenin dinî törenini yasaklamak değildi; onların resmî evlenmeden mahrum, özellikle kadınların evlilik hukukundan doğan haklarından yoksun kalmasına mani olmaktı. Üstelik tavsiye edilen "Dinî tören kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru önünde ve yönetiminde gerçekleşmezse evlenme yoktur" cümlesi, 143'üncü maddenin 2'inci fıkrasına yerleştiğinde, yine evlenmenin geçerliliğinden bahseden 3'üncü fıkrayla harmoni korunmaktadır.

Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası yerine *de lege ferenda* önerilen "Dinî nikâh töreni ihtiyarî olup, tören şekli, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru seçilerek belirlenir. Dinî tören kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru önünde ve yönetiminde gerçekleşmezse evlenme yoktur" fıkrası, müftü yönetiminde dinî ve resmî törenlerin harmanlanmasıyla akdedilen evlenmeye kucak açtığı gibi; vatandaşların, bilhassa kadın ve çocukların, sırf dinî nikâhla yetinilmesi yüzünden, resmî evlenme akdiyle kavuşulan mühim medenî haklardan vareste kalmamasını da temin etmektedir.

Normlar hiyerarşisinin yeniden inşasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası taahhüdü ve anayasal ilkeleri çerçevesinde beliren ikinci öneri konusuna sıra gelmiştir. Dikkat çekilmelidir ki, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Hristiyan ve Yahudilerin, ayrıca Sünnî olmayan Müslümanların evlenmenin dinî törenine erişimi, Sünnî Müslümanların aynı imkâna kavuşmasına nazaran daha zahmetlidir. Sünnî olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimler, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasıyla bağlı vaziyette, ancak resmî törenden sonra, dilerlerse dinî törene ulaşabilirken; Sünnî Müslümanlar, resmî ve dinî törenlerin müftü huzurunda harmanlanması avantajıyla ödüllüdür. Sünnî olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimler, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına göre, evlenmenin dinî törenine ihtiyaç duyuyorlarsa, bu gereksinimlerini resmî nikâh

[63]ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", s.21, 22. Aynı yönde bkz. TÜZÜNER, s.50, 51, 67.
[64]TÜZÜNER, s.67, 68.

merasiminin ardına ötelemek zorundadır. Oysa Sünnî Müslümanlar böylesine ötelemeyle bağlı olmadıkları gibi, her iki tören şeklinin peşi sıra değil, müftü yönetiminde senkronize yerine getirilmesi imkânıyla adeta imtiyazlıdır.

Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesine ek olarak, İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 16'ıncı maddesi, Anayasa'nın 10 ve 24'üncü maddelerinde ifadesini bulan ve Türk Medenî Kanunu'nun 8 ve 341'inci maddelerinde güçlendirilen eşitlik ilkesi ile inanç/din seçme ve seçilen inancı/dini pratik etme (yaşama) özgürlüğü çerçevesinde, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların resmî ve dinî evlenme merasimlerinin eşzamanlı karşılanmasına yönelik ihtiyaçları tartışmaya açıktır.

Mevcut hukukî konjonktürde, Sünnî Müslüman vatandaşlar, dilerlerse, evlenmenin resmî ve dinî törenlerinin senkronize karşılanmasına, il ve ilçe müftülükleri vasıtasıyla erişebilirken; aynı veya benzeri imkânı, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar haiz değildir. Daha doğrusu, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar, evlenmenin resmî ve dinî törenlerinin kombine edilmesi ihtiyarına sahip olmadıkları için, isteseler de dinî nikâh merasimlerine, ancak resmî törenin ardına erteleyerek ulaşabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla İslâm'ın Sünnî boyutu layıkıyla tatmin edilmiştir. Eşitlik ve inanç özgürlüğü izdüşümünde, Türk Aile Hukuku, resmî kabul edilen dinî nikâh merasimi çemberini genişletirken, uygun sosyolojik, ekonomik, politik ve diplomatik şartlar oluştukça, diğer dinler yanı sıra, İslâm'ın Sünnilik dışındaki boyutlarını, meselâ Aleviliği ve Şiiliği de dikkate alabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde, İslâm'ın Sünnî boyutu açısından, müftüye; Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların inançları, özellikle Alevilik, Şiilik, Hristiyan ve Yahudilik bakımından, hangi dinî statüler özdeşse veya denkse, bu dinî statü özdeşlerinin de, resmî evlendirme memurları arasına katılması talep edilebilir. Aslında bu talebin temeli, zaten 7039 Sayılı Kanun'un 6'ıncı maddesiyle çoktan atılmıştı. Belki de, kanun koyucu, müftüleri evlendirme memurları arasına katmakla, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslimler yanı sıra Sünnî olmayan Müslümanların da özdeş hak talep edebileceğini tahmin etmiştir. Söz konusu talep ileri sürülürse, kabulü, sadece Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesi uyarınca değil, İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 16'ıncı maddesine göre de, ayrıca Anayasa'nın 10 ve 24'üncü maddelerinde ifadesini bulan ve Türk Medenî Kanunu'nun 8 ve 341'inci maddelerinde teyit edilen eşitlik ilkesi yanı sıra inanç/din seçme ve seçilen inancı/dini pratik etme (yaşama) özgürlüğü yönünden de tartışılabilir.

VI. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde müftülerin evlendirme memurları arasına katılması, 2017 yılı sonunda gerçekleşen yasal gelişme olarak, kadın ve çocuğun korunması noktasında isabetli adım telakki edilebilir. Bu vesileyle, sırf dinî nikâh huzurunda eşiyle birlikte yaşamış kadın yanı sıra böylesine fiilî birliktelikte dünyaya gözlerini açmış çocuğun aile hukuku kaynaklı haklarından kısmen veya tamamen mahrum kalmasına direnilebilir.

Müftülerin evlendirme memurları arasına katılması yönünde, öncelikle, 7039 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun marifetiyle, 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu değişmiştir. Ardından, Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik sayesinde, Evlendirme Yönetmeliği tadil edilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın 30.11.2017 tarihli ve 132911 sayılı oluru, evlendirme memurluğu yetkisinin il ve ilçe müftülerine tanındığı hususunu yinelemiştir. İçişleri Bakanlığı'nın anılan oluru üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı, il ve ilçe müftülerine hitaben, Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında 2018/1 Sayılı Genelge yayımlamıştır.

Açıklanan yasal sirkülasyon neticesinde, müftü yönetiminde kurulan evlenme akitlerinde tatbik edilen tören, dinî ve resmî karmasıdır. Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge uyarınca tatbik edilen evlendirme, dinî ve resmî merasimlerin (eş zamanlı) kombinesidir. 2018/1 Sayılı Genelge mucibince ika edilen merasimde, evlenmenin dinî ve resmî törenleri (senkronize) harmanlanır. Söz konusu genelge merkezinde iki farklı törenin kombine (senkronize) edilmesi, Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendini ve Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasını ihlâl eder. Özel kanunla, ne Anayasa, ne de genel kanun ihlâl

edilebilir.

Normlar hiyerarşisinin yeniden inşası adına Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrası yerine *de lege ferenda* teklifte bulunulur. Önerilen yöntemde, pek tabii ki, dinî nikâh töreni ihtiyarî olup, tören şeklini, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memurunu seçerek müstakbel eşler belirler. Bununla birlikte, "kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru huzurunda gerçekleşmeyen dinî nikâh töreninin Türk Medenî Hukuku huzurunda yok sayıldığının ihtar edilmesi" sayesinde, basitçe yokluk yaptırımı yinelenir ki, böylesine kanun maddesi yazma tekniği, evlenmenin dinî ve resmî törenlerinin eş zamanlı yapılmasına engel teşkil etmez.

Artık aile cüzdanına, evlenmenin dinî töreninin yolunu açan adeta vize veya pasaport şeklinde yaklaşılması, mazide kalmıştır. Teklif edilen yöntemde, resmî ve dinî törenlerin kronolojik ayrışmasına ve art arda sıralanmasına dayalı mevcut sistem, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru huzurunda gerçekleşmeyen dinî evlenme merasiminin yokluğunun ihtar edilmesiyle seyreltilir. Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasına yerleşmesi ümit edilen iki cümle şöyledir: "Dinî nikâh töreni ihtiyarî olup, tören şekli, kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru seçilerek belirlenir. Dinî tören kanunun yetkilendirdiği evlendirme memuru önünde ve yönetiminde gerçekleşmezse evlenme yoktur". Böylece, Anayasa'nın 174'üncü maddesinin 4'üncü bendi kalkanında korunan kısım reform geçirse de, devrim misyonunu layıkıyla ilelebet yerine getirecektir. Üstelik tavsiye edilen iki cümle, 143'üncü maddenin 2'inci fıkrasına yerleştiğinde, yine evlenmenin geçerliliğinden bahseden 3'üncü fıkrayla harmoni korunmaktadır.

Birleşik Krallık topraklarında, Yahudi *Beth Din*, Evlilikle İlgili Roman Katolik Kilisesi Mahkemesi ve Müslüman Şeriat Konseyi isimli yargılama makamları, yabancı hukuk olarak dinî hukuk uygulayıp karar vermektedir. Müslüman Şeriat Konseyi dışında, önemli kentlerde, 2000'li yıllardan bu yana hizmet veren Müslüman Tahkim Mahkemeleri bulunmaktadır. Evlenme, gerek devlet, gerek izinli dinî organizasyonlar önderliğinde akdedilebilir. Resmî evliliği oluşturan dinî seremoni, çeşitlilik arz eder; Anglikan kilisesine münhasır değildir. Yahudi, Ortodoks ve Kuveykır inançları kadar, Roman Katolik, hatta *scientology* kilisesinin, ayrıca Müslümanlara ek olarak Hinduların dinî nikâh seremonileri resmî evlilik seviyesinde tanınabilir.

İngiliz Aile Hukuku'nda, 1949 Evlenme Yasası'nın 26 (1) (a) bendi yanı sıra, 41-44 ve 53-66 arası alt başlıkları, dinî mabetlerin yöneticileri tarafından, dinî mabetlerin yakınındaki uygun mekânların, dinî ve resmî nikâhın kombine sunulabilmesi için, bina olarak kayıt ettirilmesini sağlamaktadır. Öyle ki, dinî nikâhın resmileşmesi, kayıtlı binada, evlendirmeye yetkili kişi huzurunda gerçekleşen kayıtlı evlilik sayesindedir.

Mukayese olarak sunulan İngiliz Aile Hukuku, Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesine ek olarak, İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 16'ıncı maddesine bakış açısını, seçilen dini pratik etme (yaşama) özgürlüğüne çevirebilir. Mevcut hukukî konjonktürde, Sünnî Müslüman vatandaşlar, dilerlerse, evlenmenin resmî ve dinî törenlerinin eş zamanlı karşılanmasına, il ve ilçe müftülükleri vasıtasıyla erişebilirken; aynı imkânı, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar haiz değildir. Daha doğrusu, Sünnî olmayan Müslümanlar ve gayrimüslimler, ihtiyaç duyarlarsa, evlenmenin dinî merasimine, Türk Medenî Kanunu'nun 143'üncü maddesinin 2'inci fıkrasıyla bağlı vaziyette, ancak resmî törenden sonra kavuşabilirken; Sünnî Müslümanlar, dinî töreni evlenmenin resmî töreninin ardına ötelemek zorunda değildir, resmî ve dinî merasimlerin müftü huzurunda harmanlanması avantajıyla ödüllüdür.

Lozan Anlaşması'nın 42'inci maddesine ek olarak İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 16'ıncı maddesi, ayrıca Anayasa'nın 10 ve 24'üncü maddelerinde ifadesini bulan ve Türk Medenî Kanunu'nun 8 ve 341'inci maddelerinde teyit edilen eşitlik ilkesi ile inanç/din seçme ve seçilen inancı/dini pratik etme (yaşama) özgürlüğü çerçevesinde, Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların resmî ve dinî evlenme merasiminin eşzamanlı karşılanmasına yönelik ihtiyaçları tartışmaya açıktır. Aslında bu tartışmayı, müftüleri evlendirme memurları arasına katan 7039 Sayılı Kanun başlatmıştır. Belki de, kanun koyucu, müftüleri evlendirme memurları arasına katmakla, Türkiye

Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslimler yanı sıra Sünnî olmayan Müslümanların da özdeş hak talep edebileceğini tahmin etmiştir.

Her hâlde, müftülerin evlendirme memurları arasına katılmasıyla, İslâm'ın Sünnî boyutu layıkıyla tatmin edilmiştir. Eşitlik ilkesi ve inanç özgürlüğü, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin medenî nikâh akdi konusundaki milletlerarası taahhüdü izdüşümünde, resmî kabul edilen nikâh merasimi çemberi genişletilirken, uygun sosyolojik, ekonomik, politik ve diplomatik şartlar oluştukça, diğer dinler yanı sıra, İslâm'ın Sünnilik dışındaki boyutları da dikkate alınabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nde, İslâm'ın Sünnî boyutu bakımından, müftüye; Sünnî olmayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların inançları, özellikle Alevilik, Şiilik, Hristiyan ve Yahudilik açısından, hangi dinî statüler özdeşse/denkse, bu dinî statü özdeşlerine/denklerine, evlenmenin resmî ve dinî törenlerini harmanlama yetkisi kanunla tanınabilir.

KAYNAKÇA

AKINTÜRK, Turgut/ATEŞ, Derya: Türk Medenî Hukuku, Cilt: II, Aile Hukuku, Beta, 21. Baskı, İstanbul 2019.

AKYOL, Taha: "Müftü Nikâhı", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/muftu-nikahi-40612802 (İYT. 17.10.2017; ET. 13.3.2019).

AYBEY, Salih: "Müftülüklere Gelen Evlilikle İlgili Sorunların Çözümünde Dinî Danışmanlığın Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, 9(44), s. 1327-1332.

BERESFORD, Sarah: "Seeking Secularism: Resisting Religiosity in Marriage and Divorce - A Comparative Study of England and America", Web Journal of Current Legal Issues, 2011, Iss. 3, p.1-19, http://eprints.lancs.ac.uk/52299/1/WJCLI.pdf (Accessed April 1, 2019).

CRETNEY, Stephen M./MASSON, Judith M./BAILEY-HARRIS, Rebecca: Principles of family law, Sweet&Maxwell, Seventh Edition, London 2003.

ÇINAR, Tuba: "Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma", Avrasya İncelemeleri Dergisi (Journal of Eurasian Inquires), 2018, VII(2), s.106-152.

DURAL, Mustafa/ÖĞÜZ, Tufan/GÜMÜŞ, Mustafa Alper: Türk Özel Hukuku, C. III, Aile Hukuku, Filiz, 14. Baskı, İstanbul 2019.

ERİNÇ, Muhammed: "Dinî Nikâh-Resmî Nikâh Karşılaştırması ve Müftülere Nikâh Görevinin Verilmesi", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2017, S.30, s.299-336.

EEKELAAR, John: Family Law and Personal Life, Oxford University Press, First Edition, Oxford 2006.

ERDEM, Mehmet: Aile Hukuku, Seçkin, 2. Baskı, Ankara 2019.

GÖREN, Zafer: "Genel Eşitlik İlkesi", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2016, 22(3), s.3279-3301.

GRILLO, Ralph: Muslim Families, Politics and the Law: A Legal Industry in Multicultural Britain, Ashgate, First Edition, Surrey/England 2015.

HATEMİ, Hüseyin: Aile Hukuku, On İki Levha, 7. Baskı, İstanbul 2019.

ISMAIL, M. Imam: Muslim Cultural Awareness Course, The University of Sheffield, April 2017, p.1-47, https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.701049!/file/Muslim_culture_training_book_2017.pdf (Accessed Mai 20, 2019).

JAESCHKE, Gotthard: "Türk Hukuku'nda Evlenme Akdinin Şekli", BERKİN, Necmettin M. (Çev.), s. 400-431, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/96522 (ET. 10.4.2019).

LİV, Cemil: "Günümüzde İmam Nikâhına Yönelişlerin Gerekçeleri ve Resmî Nikâh İle İmam Nikâhının Fıkhî Açıdan Karşılaştırılması", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, 1(2), s.163-191.

NAMAZIE, Maryam: Sharia Law in Britain: A Threat to One Law for All and Equal Rights, Published by One Law for All, London 2010, p.1-34, http://www.onelawforall.org.uk/wp-content/uploads/New-Report-Sharia-Law-in-Britain_fixed.pdf (Accessed April 1, 2019).

KAMA, Sezen: "Osmanlı Hukuku'nda Evlilik Akdi ve Söz Konusu Akdin 1869 Tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne Göre Osmanlı Tabiiyetine Etkisi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 2013, 71(1), s.673-708.

KENANOĞLU, Macit: Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

KÖKTAŞ ATICI, Nilgün/BÜYÜKBAŞ, Hakkı: "Lozan Anlaşması, Dinî Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu", Ardahan Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, S.3 (Nisan), s.1-11.

KUTLU, Sönmez: "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslâm İçi Dinî Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", Dinî Araştırmalar Dergisi (Journal of Religious Studies), 2009 (Ocak-Nisan), 12(33), s.107-127.

OBE, David Hodson: The Islamic Marriage in the Context of the Practice of English Family Law, The International Family Law Group, April 2015, Page: 1-9, https://www.davidhodson.com/userFiles/islamicmarriageconundrum2.pdf (Accessed April 1, 2019).

ÖZEL, Sibel: "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi", Baro Birlik Dergisi, 2017, S.30, s.20-22 (ÖZEL, "Müftülüklere Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi").

ÖZEL, Sibel: "Müftü Nikâhı Toplumu Böler", http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/798434/Muftu_nik_hi_toplumu_boler__Si BEL_OZEL_yazdi.html (İYT. 8.9.2017; ET. 10.4.2019).

PUPPINCK, Grégor: "Lautsi v. Italy-An Alliance Against Secularism", Published in L'Osservatore Romano on 28 July 2010, p.1-8, https://7676076fde29cb34e26d-759f611b127203e9f2a0021aa1b7da05.ssl.cf2.rackcdn.com/eclj/ECLJ-LautsivItaly-crucifix-case-20110315.pdf (Accessed March 19, 2019).

PUPPINCK, Grégor: "The case of Lautsi v. Italy: a synthesis", Article presented at the Eighteenth Annual International Law and Religion Symposium, Religious Freedom in a Pluralistic Age: Trends, Challenges and Practices, 2-4 October 2011, International Center for Law and Religion Studies, Published on 3 November 2011, J. Reuben Clark Law School, Brigham Young University, p. 1-38, https://www.religlaw.org/content/blurb/files/ARTICLE_LAUTSI_PUPPINCK_English_BYU_Law_Review.pdf (PUPPINCK, The Case; Accessed March 16, 2019).

SANDBERG, Russell: "Islam and English Law", Law and Justice, Published by The Edmund Plowden Trust, 2010, Iss. 164, p. 27-44, https://www.researchgate.net/publication/308539445_Islam_and_English_law (Accessed April 1, 2019).

SARIKAYA, Saffet Mehmet: "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Mezhebî Tutum ve Eğilimler", İslâmî Araştırmalar Dergisi (Journal of Islamic Research), 2018, C. 29, S. 2, s. 268-287.

SCHLÜTTER, Birgit: "Crucifixes in Italian Classrooms: Lautsi v. Italy", European Human Rights Law Review, 2011, Iss.6, p.86-92, https://www.researchgate.net/publication/256029663_Case_Analysis_-_Crucifixes_in_Italian_Classrooms_Lautsi_v_Italy (Accessed April 2, 2019).

SÜTCÜ, Mehmet Sait: "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", Tarih Okulu Dergisi, Aralık 2017, 10, S.32, s. 459-536, http://dx.doi.org/10.14225/Joh1167 (ET. 2.4.2019).

ŞEN, Ersan: "Resmî Nikâh", http://www.hukukihaber.net/resmi-nikah-makale,5462.html (İYT. 5.10.2017; ET. 13.3.2019).

TÜZÜNER, Özlem: Müftülerin Evlendirme Memurları Arasına Katılması, Aristo, 1. Baskı, İstanbul 2018.

UYANIK, Zeki: "Müftülüklere Resmî Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi ve İslâm Hukuku Açısından Uygulamada Karşılaşılabilecek Muhtemel Problemler", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2018, S.31, s. 389-413.

WINFIELD, Holly: Marriage: A review of the documented state of the union in England, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, February 2016, p.1-19, http://www.civitas.org.uk/content/files/marriageareviewofthedocumentedstateoftheunioninengland.pdf (Accessed April 1, 2019).

YÜKSEL, Reyhani Sera: "Türk Medenî Kanunu Bakımından Kadın Erkek Eşitliği", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2014, C. 18, S. 2, s. 175-200.

ZUCCA, Lorenzo: "Lautsi: A Commentary on a decision by the ECtHR Grand Chamber", International Journal of Constitutional Law, Published on 7 January 2013, 2013, 11(1), p.218-229, https://doi.org/10.1093/icon/mos008 (Accessed March 19, 2019).

YARARLANILAN WEB SİTELERİ

Aydın Valiliği: "Müftülük Personeli Evlendirme Memurluğu Eğitimi", http://www.kosk.gov.tr/muftuluk-personeli-evlendirme-memurlugu-egitimi-04-08-aralik (HYT. 12.12.2017; ET. 9.3.2019).

AYM., E.2014/36, K.2015/51, T.27.5.2015 (RG:10.6.2015, 29382), http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/c03385ce-d1d6-49fd-8393-1382ebd7445f?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (ET. 9.3.2019).

AYM., E.2017/180, K.2018/109, T.6.12.2018 (RG:23.1.2019, 30664), http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/594d6ee8-d368-4bfe-b19f-2832f2c979cb?excludeGerekce=False&wordsOnly=False (ET. 15.3.2019).

Bakırköy Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://istanbul.diyanet.gov.tr/bakirkoy/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=236&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 16.7.2018; ET. 13.3.2019).

Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti: "Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar", Üçüncü Tertip, C.5, T.11.9.1931, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf (ET. 12.5.2019).

Birmingham (Central) Mosque Trust Ltd.:, "Marriage Registration Procedure-Islamic Nikah & Registered Civil Ceremony Combined", https://centralmosque.org.uk/wp-content/uploads/2017/06/936_Marriage-Procedue.pdf (Accessed Mai 20, 2019).

Diyanet İşleri Başkanlığı: "Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan 2018/1 (69097877-204-E.13744) Sayılı ve 1.2.2018 Tarihli Resmî Nikâh Yetkisi Hakkında Genelge", https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/NİKAH%20GENELGESİ.pdf (ET. 9.3.2019).

European Court of Human Rights: "Lautsi and Others versus Italy", 30814/06, 18 March 2011, http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-104040&filename=001-104040.pdf (Accessed March 16, 2019).

Fatih Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://istanbul.diyanet.gov.tr/fatih/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=754&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 12.4.2018; ET. 13.3.2019).

İstanbul Müftülüğü: "İstanbul Müftülüğü Personeline Nikâh İşlemleri Eğitimi", https://istanbul.diyanet.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=998 (HYT. 8.5.2018; ET. 9.3.2019).

Kastamonu Müftülüğü: "Nikâh İşlemi İçin Gerekli Belgeler", https://kastamonu.diyanet.gov.tr/catalzeytin/Sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=nikah-islemleri&MenuCategory=Kurumsal (HYT. 23.10.2018; ET. 13.3.2019).

Le Conseil fédéral: "Code Civil Suisse", https://www.admin.ch/ch/f/rs/c210.html (Accessed April 27, 2019).

Le Conseil fédéral: "Swiss Civil Code", https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201801010000/210.pdf (Accessed April 27, 2019).

Mevzuat Bilgi Sistemi: "5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu (Değişiklik İşlenmiş Hâli)", http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5490.pdf (ET. 9.3.2019).

Mevzuat Bilgi Sistemi: "7039 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171103-16.htm (ET. 9.3.2019).

Mevzuat Bilgi Sistemi: "Evlendirme Yönetmeliği (Değişiklik İşlenmiş Hâli)", http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.859747.pdf (ET. 9.3.2019).

Mevzuat Bilgi Sistemi: "Evlendirme Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150210-4.htm (ET. 9.3.2019).

Milliyet: "Evlenme Kütük Defteri Müftüye Teslim Edildi", http://www.milliyet.com.tr/evlenme-kutuk-defteri-muftuye-teslim-adiyaman-yerelhaber-2451540/ (HYT. 7.12.2017; ET. 9.3.2019).

Rize Valiliği: "İl Müftülük Personeli Evlendirme Yönetmeliği Eğitimi", http://www.rizenufus.gov.tr/Haber/Il-Muftuluk-Personeli-Evlendirme-Yonetmeligi-Egitimi-87.html (HYT. 6.12.2017; ET. 9.3.2019).

TBMM: "Lozan Sulh Muahedenamesinin Kabulüne Dair Kanunlar", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (ET. 10.4.2019).

The National Archives: "Family Law Act 1986", https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/55/pdfs/ukpga_19860055_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

The National Archives: "Marriage Act 1949", http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1949/76/pdfs/ukpga_19490076_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

The National Archives: "Places of Worship Registration Act 1855", https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1855/81/pdfs/ukpga_18550081_en.pdf (Accessed April 1, 2019).

Türkiye Barolar Birliği: "Müftülük Nikâhının Resmileştirilmesi Toplumu Bölmeye Yöneliktir", Baro Birlik Dergisi, 2017, S. 30, s. 19, https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/muftuluk-nikahinin-resmilestirilmesi-toplumu-bolmeye-yoneliktir-77907 (İYT. 26.7.2017; ET. 8.6.2019).